

BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinə Dair” Qətnamələrinin Azərbaycan Respublikası Tərəfindən İcra Edilməsi və Nəticələri

Implementation of the UN Security Council Resolutions on the Nagorno-Karabakh Conflict by the Republic of Azerbaijan and Results

Birleşmiş Millerler Güvenlik Konseyi'nin “Dağlık Karabağ Sorunu” Hakkındaki Kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Uygulanması ve Sonuçları

Ramilə Dadaşova¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramilə Dadaşova (Doç. Dr.),
Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Kafkasya
Araştırmaları Enstitüsü, Bakü, Azərbaycan
E-pošta: dadashova.ramila@rambler.ru
ORCID: 0000-0002-2376-5941

Başvuru/Submitted: 26.12.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

23.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:

15.02.2022

Kabul/Accepted: 28.02.2022

Atıf/Citation: Dadaşova, Ramilə. “BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinə Dair” Qətnamələrinin Azərbaycan Respublikası Tərəfindən İcra Edilməsi və Nəticələri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 17-38.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.002>

XÜLASƏ

BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” qəbul etdiyi qətnamələrin həyata keçirilməməsi, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərinin hesabına öz ərazisini genişləndirməyə növbəti cəhdləri, həm Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu üzvləri olan, həm də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə Minsk qrupunun həmsədrləri ABŞ, Rusiya və Fransanın Ermənistanın hərbi təcavüzünə göz yummaları Azərbaycan Respublikasının BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə həyata keçirməsinə səbəb oldu. 2020-ci il BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında çıxışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistanın yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandırmaya çağırışlarına cavab olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanla qarşı heç bir tədbir görmədi. Halbuki Baş Məclisin 1974-cü il 3314 sayılı “Təcavüzün müəyyən edilməsi barədə” qətnaməsində təcavüzü müəyyən edən bütün aktların Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı həyata keçirilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirməyə və ona qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə əsas verirdi. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, müharibə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah

etməsi, Türkiyə Respublikasının siyasi və mənəvi dəstəyi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı.

Açar Sözlər: Təhlükəsizlik Şurası, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri, Azərbaycan Ordusu, zəfər

ABSTRACT

The non-implementation of UN Security Council resolutions on the Nagorno-Karabakh conflict, continued attempts by Armenia to expand its territory at the expense of Azerbaijani territories, vetoed members of the Security Council and the co-chairs of the Minsk Group on the Nagorno-Karabakh conflict—United States, Russia, and France—turning a blind eye to Armenia's military aggression prompted Azerbaijan to implement Article 51 of the UN Charter. Neither the UN Security Council nor responsible states, that is, none of the UN states with veto powers—the USA, Russia, France—reacted to the statements of President İlham Aliyev in his speech in the 75th session of the UN in 2020 about Armenia's aggressive policy and preparation to new occupations and president's calls on the world community to stop this aggression. However, the fact that the General Assembly Resolution on the Definition of Aggression No. 3314 of 1974 stating that Armenia had implemented all acts defining aggression against Azerbaijan gave grounds to the UN SC for defining Armenia as an aggressor state and impose sanctions on it. In this case, the Republic of Azerbaijan was forced to implement the resolutions of the UN Security Council on the Nagorno-Karabakh conflict, based on Article 51 of the UN Charter. The activities of Azerbaijan in the international arena, the adoption of decisions and resolutions prior to the start of the war, and President İlham Aliyev's response to foreign media representatives with facts, explaining the true nature of the issue, as well as Turkey's political and moral support during the war, laid the groundwork for the Azerbaijani army's victory.

Keywords: Security Council, Nagorno-Karabakh problem, UN Security Council resolutions, Azerbaijan Army, victory

Öz

Dağlıq Karabağ sorununa ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmaması, Ermenistan'ın Azərbaycan toprakları pahasına topraklarını genişletmə girişimleri, hem veto hakuklu Güvenlik Konseyi üyeleri hem de Minsk Grubu eşbaşkanları olan ABD, Rusya, Fransa'nın Ermenistan'ın askeri saldırganlığına göz yummaları Azərbaycan'ı BM Antlaşması'nın 51. maddesini uygulamaya yöneltti. 2020'de BM Genel Kurulu'nun 75. oturumunda yaptığı konuşmada, Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Ermenistan'ın yeni işğal hazırlıklarına ilişkin açıklamalarına ve dünya toplumunu saldırganlığı durdurmaya çağırmağa cavab olaraq BM Güvenlik Konseyi Ermenistan'a qarşı herhangi bir addım atmadı. Ancak, BM Genel Kurulu'nun 1974 tarixli 3314 sayılı "Saldırganlığın Tanımı" kararında tanımlayan tüm eylemlerin Ermenistan tarafından Azərbaycan'a qarşı uygulanması BM Güvenlik Konseyi'ne Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olaraq tanımlama ve ona yaptırımlar uygulama zemini veriyordu. Bu durumda Azərbaycan Cumhuriyeti, BM Antlaşması'nın 51. maddesine dayanaraq BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlıq Karabağ sorununa ilişkin kararlarını uygulamak zorunda kaldı. Savaşdan önce Azərbaycan'ın uluslararası arenadaki faaliyetleri ve savaş sırasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yabancı medya temsilcilerine konunun gerçək mahiyətini açıklaması, Türkiyə Cumhuriyeti'nin siyasi və manevi desteği Azərbaycan Ordusunun zafer kazanmasının zeminini hazırladı.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Konseyi, Dağlıq Karabağ sorunu, BM Güvenlik Konseyi kararları, Azərbaycan Ordusu, zafer

EXTENDED ABSTRACT

From the very beginning of the conflict, the Republic of Azerbaijan preferred a diplomatic solution and appealed to the UN Security Council. The UN Security Council has adopted four resolutions on the Nagorno-Karabakh conflict. However, none of the resolutions was implemented. Armenia made further attempts to expand its territory at the expense of Azerbaijani territories. In accordance with international law, the Republic of Azerbaijan asked that Armenia

depart the seized Azerbaijani areas. Armenia's aggressive and terrorist policies have continued. Neither the UN Security Council, responsible states, nor UN states with veto powers—the United States, Russia, and France—reacted to President Ilham Aliyev's statements about Armenia's aggressive policy and preparations for new occupations made during his speech at the UN's 75th session in 2020 nor the president's calls on the world community to stop this aggression. However, the fact that the General Assembly Resolution on the Definition of Aggression No. 3314 of 1974 stating that Armenia had implemented all acts defining aggression against Azerbaijan gave grounds to the UN SC for defining Armenia as an aggressor state and impose sanctions on it. In this case, the Republic of Azerbaijan was forced to implement the resolutions of the UN Security Council on the Nagorno-Karabakh conflict, based on Article 51 of the UN Charter. The activities of Azerbaijan in the international arena, the adoption of decisions and resolutions prior to the start of the war, and President Ilham Aliyev's response to foreign media representatives with facts, explaining the true nature of the issue, as well as Turkey's political and moral support during the war laid the groundwork for the Azerbaijani army's victory. The Azerbaijani army achieved the liberation of the occupied territories, including Jabrayil, Fizuli, Zangilan, Gubadli, Hadrut settlement, Sugovushan settlement, and about 300 other settlements, followed by the liberation of Shusha on November 8 and 71 villages, 1 settlement, and 8 heights on November 9, from the enemy. On November 10, the President of the Republic of Azerbaijan, the President of Russia, and the Prime Minister of Armenia signed a tripartite statement on the cessation of hostilities. Other occupied regions—Aghdam, Kalbajar, and Lachin—were returned politically. However, some articles of the Declaration have not yet been implemented. Thus, paragraph 4 of the Declaration states that the peacekeeping contingent of the Russian Federation should be deployed in parallel with the withdrawal of the Armenian armed forces. However, the Armenian armed forces have not yet left the territory where the peacekeeping contingent is located. Although the Armenians tried to continue their terrorist activities, the soldiers of the Azerbaijani army stopped them. For Turkey's formal participation in ending the war and monitoring the ceasefire, the formation of a Russian-Turkish peacekeeping center comprised of Russian and Turkish militarists under paragraph 5 of the Declaration is extremely laudable. The Zangazur corridor project should be implemented, according to paragraph 9. Measures are being taken to open the Zangazur corridor, which will serve to open transport opportunities between Nakhchivan and other regions of Azerbaijan, open the Caspian and Mediterranean basins as a whole, and connect Southeast and Central Asia and Europe in a broader sense.

The signing of the Shusha Declaration of Alliance by President Ilham Aliyev of the Republic of Azerbaijan and President Recep Tayyip Erdoğan of the Republic of Turkey on June 15, 2021 signaled the start of a new era in the Turkic world. According to the Declaration, in the event of a threat or aggression by a third State or States against its independence, sovereignty, territorial integrity, inviolability, or security of its internationally recognized borders, the Parties

shall hold joint consultations and consider this threat or will take initiatives in accordance with the purposes and principles of the UN Charter to eliminate aggression and provide each other with necessary assistance in accordance with the UN Charter.

The establishment of the East Zangazur and Karabakh economic regions in accordance with President İlham Aliyev's decree on the new division of economic regions in the Republic of Azerbaijan on July 7, 2021, reaffirmed the Republic of Azerbaijan's territorial integrity and the expression "Nagorno Karabakh" going into the archives. Construction is currently underway in the liberated areas. In the restoration process, the terms "smart city," "smart village," and "green energy" are frequently employed. First and foremost, the President directed that roads be constructed. The International Airport in Fizuli has opened, and the International Airport in Zangilan and Lachin is still under construction. However, many issues remain to be resolved. First, according to the paragraph of the Declaration, the Armenian armed forces must be withdrawn from the region. After the victory, the main tasks of the Republic of Azerbaijan were clearing the liberated areas of mines; creating living conditions; returning refugees and internally displaced persons to their homes; demanding for compensation from Armenia for the damage caused to Azerbaijan's economy, culture, natural resources, etc.; establishing a special tribunal on the genocide of Azerbaijanis for the prosecution of the perpetrators; and establishing an International Judicial Commission to settle the legal issues of prisoners and hostages taken during the First Karabakh War. To return refugees and displaced persons to their homes, first, living conditions must be provided. For this, it is important to clear the area of mines. Turkey, a sister country that has always stood with Azerbaijan, is likewise supporting Azerbaijan in this endeavor. However, Armenia's failure to provide a mine map is creating delays and human fatalities. Russia, which provides soldiers to the region, does not take Armenia's request for a proper mine map seriously.

Giriş

BMT Təhlükəsizlik Şurası “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” adı altında 4 qətnamə qəbul etmişdir. Hər bir qətnamədə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın məxsus olması təsdiq edilərək, işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarılması tələb edilir. Lakin qətnamələrdə Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təcavüzkar dövlət müəyyən edilməmiş və onun işğal etdiyi ərazilərdən çıxması üçün tarix müəyyənləşdirilməmişdir. Təcavüzkarın müəyyən edilməsi sanksiyaların tətbiqinə əsas verər və işğala son qoya bilərdi.

Bundan başqa, BMT 1992-ci il martın 24-dən etibarən münaqişəni nizama salmağı ATƏT-in Minsk qrupuna həvalə etmişdi. Azərbaycan tərəfə çoxlu ikimənalı tələblər irəli sürən Minsk qrupunun həmsədr dövlətləri ikili standart siyasəti yürüdərək Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin şərtsiz tələblərinə məhəl qoymadılar. Ən əsası isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Ermənistan Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirilməli idi. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr dövlətləri – Rusiya, Fransa, ABŞ işğalçıların Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması üçün heç bir məcburi tədbir görmədi. Halbuki Ermənistan Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirməsi barədə qərar qəbul etməsi, parlamentinin Dağlıq Qarabağın iqtisadi inkişaf planları daxil olmaqla Ermənistanın iqtisadi inkişafı barədə dövlət proqramı qəbul etməsi, separatçıların Ermənistan parlamentinin üzvü olması, separatçıların və terrorçuların hakimiyyətdə olması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalda birbaşa iştirakı, Ermənistanın azərbaycanlıların soyqırımını həyata keçirməsi, hərbi əsir və girovları öz ərazisində saxlaması, Azərbaycana qarşı terror aktları həyata keçirməsi, terror yolu ilə etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirməsi, işğal edilən ərazilərə erməni əhalini köçürməsi, həmin ərazilərdə təbii ehtiyatları istismar etməsi, yer adlarını erməni adları ilə əvəz etməsi, abidələri süni surətdə erməniləşdirməsi, dağıtması, satması, “yandırılmış torpaq” taktikası və torpaqların əksər hissəsini minalandırması, qondarma Dağlıq Qarabağ respublikasının hətta Ermənistan tərəfindən tanınmaması, onun nəzarəti, idarəçiliyi altında olması BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozan təcavüzkar dövlət kimi Ermənistanla qarşı siyasi və iqtisadi sanksiyalar tətbiq etməsinə əsas veriridi.¹

1. BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” qətnamələrinin şərh

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin 1993-cü il 29 yanvar və 6 aprel tarixli bəyanatlarına, Baş katibin 1993-cü il 14 aprel tarixli məruzəsinə istinad edərək, Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü il aprelin 30-da Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə 822 sayılı ilk qətnaməni qəbul etdi.² Qətnamədə yerli ermənilərin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonuna hücumları ilə bağlı silahlı

1 Dadashova Ramila. The Factors Which Give Ground for the United Nations Security Council to Determine Armenia as an Aggressor State. Review of Armenian Studies. A Biannual Journal of History, Politics, and International Relations. Ankara, №35, 2017, p.91-118.

2 Резолюция 822 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 30 апреля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

münaqişənin eskalasiyası, çoxsaylı mülki vətəndaşların məcburi köçkün olması, regionda, xüsusən də Kəlbəcər rayonunda fəvqəladə humanitar vəziyyət yaranmasında narahatlıq ifadə olunur, regionda bütün dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət, beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığı və ərazilər əldə etmək üçün güc tətbiq etməyin yolverilməzliyi təsdiq edilir, silahlı münaqişənin eskalasiyasının ağır nəticələnməyindən narahatlıq bildirilərək, sülh prosesinin ATƏT çərçivəsində həyata keçirilməsinin dəstəkləndiyi vurğulanırdı. Qətnamənin I bəndində möhkəm atəşkəs yaratmaq məqsədilə hərbi fəaliyyətin təcili dayandırılması, bütün işğalçı qüvvələrin Kəlbəcər və Azərbaycanın yaxınlarda işğal edilmiş digər rayonlarından təcili çıxarılması tələb edilir. II bənddə Təhlükəsizlik Şurası maraqlı tərəfləri ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində münaqişənin həll edilməsi istiqamətində təcili danışıqlar aparmağa, problemin sülh yolu ilə həll edilməsini çətinləşdirən bütün hərəkətlərin qarşısını almağa çağırırdı. III bənddə Təhlükəsizlik Şurası regionda, xüsusən də münaqişənin zərər vurduğu rayonlarda mülki əhalinin vəziyyətini yüngülləşdirmək üçün maneəsiz humanitar yardım göstərməyə çağırır, yenidən bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüquq prinsipləri və normalarına riayət etmək vəzifəsini təsdiq edirdi. IV bənddə Təhlükəsizlik Şurası Baş katibdən ATƏT-lə, həmçinin Minsk qrupunun sədri ilə məsləhətləşərək regionda, xüsusən də Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda vəziyyəti qiymətləndirməyi, Təhlükəsizlik Şurasına məruzə etməyi xahiş etdi. V bənddə isə bu məsələlər ilə fəal məşğul olmaq qərara alınır.

İyulun 24-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyevin, iyulun 27-də xarici işlər naziri Həsən Həsənovun Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatını təkzib edən bəyanatı və ATƏT-in Minsk qrupunun məruzəsindən sonra, Təhlükəsizlik Şurası iyulun 29-da 14 bənddən ibarət 853 sayılı qətnaməni qəbul etdi.³ Qətnamədə maraqlı tərəflərin 822 sayılı qətnaməni həyata keçirməyə yönəlmiş təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında ölçülər götürməsi alqışlanır, mülki şəxslərin didərgin düşməsi, bölgədəki humanitar vəziyyətlə əlaqədar narahatçılıq qeyd edilirdi. Qətnamənin I bəndində Ağdam rayonunun, eləcə də Azərbaycanın digər rayonlarının işğal edilməsi, II bənddə mülki vətəndaşlara təcavüz, yaşayış məntəqələrinin bombalanması və artilleriya atəşinə tutulması pislənilirdi. III bənddə hərbi fəaliyyətin dərhal dayandırılması, işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın Ağdam rayonundan və işğal edilmiş digər rayonlarından tam, qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb edilir. IV bənddə maraqlı tərəflər atəşkəs barədə möhkəm sazişə nail olmağa və ona riayət etməyə, V bənddə regionda iqtisadi, nəqliyyat və enerji əlaqələrinin bərpa edilməsinə çağırılır. VI-VIII bəndlərdə münaqişənin nizama salınması üçün ATƏT-in Minsk qrupunun cəhdləri bəyənilir və dəstəklənir. Təhlükəsizlik Şurası IX bənddə Ermənistanı öz nüfuzundan istifadə edərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu ermənilərinə 822 sayılı qətnaməni, Minsk qrupunun təkliflərini yerinə yetirmək üçün təsir etməyə çağırır. X bənddə dövlətləri münaqişənin eskalasiyasına səbəb olan istənilən silah və hərbi sursat verməkdən çəkindirir. XI-XII bəndlərdə münaqişə zonasının mülki əhalisinə humanitar yardım edilməsi,

3 Резолюция 853 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 29 июля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

XIII-XIV bəndlərdə Baş katibdən ATƏT-in sədri ilə, həmçinin Minsk qrupunun sədri ilə məsləhətləşərək regionda vəziyyət barədə Təhlükəsizlik Şurası sədrinə məruzə etmək xahiş edilir, bu məsələ ilə fəal məşğul olmaq qarşıya məqsəd qoyulur.

Fizuli şəhərinə qarşı təcavüzün qarşısını almaq tələbilə Azərbaycan hökumətinin, İran İslam Respublikasının və Türkiyənin müraciətlərindən sonra, Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü il oktyabrın 14-də 13 bənddən ibarət 874 sayılı qətnamə qəbul etdi.⁴ Qətnamənin I bəndində maraqlı tərəflər Rusiya Federasiyası hökumətinin vasitəsilə, ATƏT-in Minsk qrupunun dəstəyi ilə effektiv və daimi atəşkəs etməyə çağırıldı. II – VI bəndlərdə ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh prosesinin həyata keçirilməsi dəstəklənir, Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsi üzrə “Təxirəsalınmaz tədbirlər qrafiki” alqışlanır, yaxınlarda işğal edilmiş ərazilərdən silahlı qüvvələrin çıxarılması, kommunikasiya və nəqliyyatın bərpa olunması daxil olmaqla, tərəflər həmin qrafiki həyata keçirməyə çağırılır, VII bənddə Baş katibdən Minsk konfransında iştirak etmək üçün nümayəndələr təklif etmək, konfrans açıldıqdan sonra danışıqların keçirilməsi üçün yardım etmək xahiş edilir, VIII bənddə ATƏT-in müşahidəçilik üzrə missiya yaratması dəstəklənir, IX-XI bəndlərdə Baş katibdən bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüquqa əməl etməsinə nəzarət etmək, bütün münaqişə rayonlarına humanitar yardım göstərmək, qaçqın və məcburi köçkünlərin təhlükəsiz şəraitdə öz yurdlarına qayıtmasına kömək etmək xahiş edilir, XII-XIII bəndlərdə Baş katibdən, ATƏT-in sədrindən, Minsk konfransının sədrindən Minsk danışıqları prosesi, yerlərdə vəziyyətə, ATƏT və BMT-nin bu məsələdə əməkdaşlığına dair Təhlükəsizlik Şurasına məruzə etmək və bu məsələ ilə fəal məşğul olmaq xahiş edilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin və Türkiyə hökumətinin müraciətlərindən sonra, Dağlıq Qarabağ regionunda münaqişənin davam etməsindən, Ermənistan və Azərbaycan arasında gərginliyin saxlanılmasından, atəşkəsin pozulması nəticəsində Zəngilan və Horadiz şəhərlərinin işğal edilməsindən narahat olaraq Təhlükəsizlik Şurası noyabrın 12-də 884 sayılı 9 bənddən ibarət qətnamə qəbul etdi.⁵ Qətnamədə Azərbaycanın və regionun digər dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü, beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazilərin alınması üçün güc tətbiq etməyin yolverilməzliyi prinsipləri təsdiq edilir. I bənddə atəşkəsin pozulması, silahlı münaqişəni yenidən başlayaraq Zəngilan və Horadiz rayonlarının işğalı, dinc sakinlərə hücum, ərazinin gülləbaran edilməsi pislənilir, II bənddə Ermənistan hökumətini öz nüfuzundan istifadə edərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ermənilərini Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə riayətə məcbur etməyə, silahlı münaqişəni davam etdirməsi üçün onları silahla tədarük etməməyə çağırır. III-VI bəndlərdə ATƏT-in Minsk qrupunun 9 üzvünün 1993-cü il 4 noyabr tarixli atəşkəs barədə bəyanatı qiymətləndirilir. Təhlükəsizlik Şurası 822 (1993), 853 (1993) qətnamələri üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər qrafikinə və Minsk qrupunun 1993-cü il 2-8

4 Резолюция 874 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 14 октября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

5 Резолюция 884 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 12 ноября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

noyabr tarixli Vyanada keçirilən iclasında ona əlavələrə müvafiq olaraq maraqlı tərəflərdən hərbi əməliyyatları dərhal dayandırmağı, Zəngilan, Horadiz və işğal edilmiş digər rayonlardan işğalçı qüvvələrin birtərəfli qaydada çıxarılmasını tələb edir, tərəfləri Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi, Minsk qrupunun dəstəyi ilə effektiv və daimi atəşkəsə nail olmaq üçün danışıqları davam etdirməyə çağırır. VII-IX bəndlərdə Baş katibdən Azərbaycanın cənub sərhədləri daxil olmaqla, Zəngilan və Horadizdə mülki əhaliyə humanitar yardım göstərməsi, ATƏT sədrinin, Minsk konfransı sədrinin əvvəlcədən Minsk prosesi, qətnamələrin həyata keçirilməsi barədə Təhlükəsizlik Şurasına xəbər verməsi, onların BMT ilə əməkdaşlıq etməsi xahiş edilir.

2. Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin qarşısının alması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dünya birliyinə müraciəti və nəticələr

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il sentyabrın 21-də BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında nitqində BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarından dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən 4 qətnaməyə Ermənistanın hələ də məhəl qoymadığını, azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirərək 1 milyondan çox azərbaycanlını qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə saldığını, Xocalı soyqırımını törətdiyini beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə bir daha çatdırdı.⁶ Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdə qanunsuz məskunlaşma siyasətini aparması, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinin Beyrutdakı partlayışın fəsadlarının aradan qaldırılmasına yönəltdiyi bir vaxtda vəziyyətdən sui-istifadə etməsi və işğal etdiyi ərazilərə erməni əsilli livanlıları yerləşdirməsi, məqsədyönlü olaraq Azərbaycanın tarixi və mədəni abidələrini dağıtması, təbii ehtiyatları istismar edərək, onları beynəlxalq bazarlara çıxarması, süni ekoloji böhran yaratmaq məqsədilə su ehtiyatlarını istismar etməsi, 2016-cı ilin aprel ayında Ermənistanın növbəti təcavüzü, mülki şəxsləri qətlə yetirməsi və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əks hücumu və işğal edilən torpaqların bir qisminin azad edilməsi, 2020-ci il iyulun 12-də Ermənistanın Azərbaycanın Tovuz rayonunu artilleriya atəşinə tutması, hərbiçiləri və mülki vətəndaşları qətlə yetirməsi, üçüncü dövlətləri münaqişəyə cəlb etmək üçün dezinformasiya verməsi, on minlərlə mülki vətəndaşdan ibarət könüllü dəstələr yaratması, Ermənistanın Baş nazirinin "Qarabağ Ermənistandır" bəyanatının, müdafiə nazirinin "yeni ərazilər uğrunda yeni müharibə" çağırışının danışıqlara ciddi zərbə olması, gənc nəsli Azərbaycan xalqına qarşı nifrət aşılanması, Mingəçevir su anbarına və Səngəçal terminalına zərbə endirmək hədəsi, xarici ölkələrdən muzdlular və terrorçular cəlb etməsi və digər məsələlərə toxundu.⁷ Prezident bildirdi ki, *"BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 saylı qətnaməsinə əsasən Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarılmasının zaman qrafiki tərtib edilməlidir. BMT-nin müvafiq təsisatları BMT Təhlükəsizlik Şurasının*

6 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 105-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 2020, s.318-321.

7 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 106-cı kitab, Bakı: Azər nəşr, 2021, s.21-27.

qətnamələrinin icrasına və azərbaycanlı məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qayıtmalarına töhfə verməlidir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin vaxt məhdudiyəti yoxdur. Həmin qətnamələr icra edilənə qədər qüvvədədir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin təhrif olunması isə qəbul edilməzdir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməlidir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü heç vaxt danışıqlar mövzusu olmayıb və olmayacaqdır. Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü tam şəkildə bərpa edilməlidir..."⁸ İlham Əliyev 2020-ci il iyulun 17-dən sentyabra qədər Ermənistana 1000 tondan artıq hərbi avadanlığın daşındığını və işğalçı ölkənin silahlarla təchiz edilməsinin sülh danışıqlarını ciddi şəkildə sarsıtdığını, Ermənistanı hərbi təxribatlara həvəsləndirdiyini bildirdi və bütün ölkələri Ermənistana silah verməkdən çəkindirməyə çağırdı.⁹ Prezident onu da vurğuladı ki, *"Paşinyan dünya liderlərinə zəng etdikdə, bu liderlər ona deməlidirlər ki, sən danışıqlar prosesini pozdun, sən Azərbaycanı təhrif etdin, sən azərbaycanlıların hissələrini təhqir etdin. Ona görə sən məsuliyyət daşımalsan"*.¹⁰

Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın təcavüzkar siyasəti, yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandırmağa çağırışlarına cavab olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası və bu işdə məsul olan həmsədr dövlətlər, həm də Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu daimi üzvlərindən olan – ABŞ, Rusiya, Fransa heç bir tədbir görmədi. Paşinyanın *"Qarabağ Ermənistandır və nöqtə"* ifadəsi və buna dünya birliyinin cavabsız qalması göstərdi ki, Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmalıdır. Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etdirməsi, müharibə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah etməsi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı.

3. Vətən müharibəsinin başlanması və nəticələri

2020-ci il sentyabrın 27-dən Ermənistan silahlı qüvvələrinin genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutmalarına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu əks hücumu keçdi. Azərbaycan Ordusunun qələbələrini görə Ermənistan yardım üçün dünya dövlətlərinə müraciətlər etdi. Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi ilə Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası xarici işlər nazirlərinin Moskva görüşü nəticəsində 2020-ci il oktyabrın 10-da saat 12:00-dan etibarən humanitar atəşkəs elan edildi. Lakin həmişə olduğu kimi Ermənistan bu razılığı kobud şəkildə pozdu. Çünki bu terrorçu dövlətin məqsədi başqa idi, işğal etdiyi əraziləri nəinki öz sahibinə qaytarmaq istəmirdi, həmçinin terror təşkilatlarından, terroru dəstəkləyən dövlətlərdən yardım alaraq işğal

8 Yenə orada, s.28

9 Yenə orada, s.29.

10 Yenə orada, s.115.

ərazilərini genişləndirməyə cəhd edirdi. Ermənistanın oktyabrın 10-dan 11-nə keçən gecə, saat 2 radələrində dinc sakinlərin yatdığı bir vaxtda cəbhə bölgəsindən 100 km uzaq olan Gəncə şəhərinə, 4 radələrində Cənubi Qafqazın ən böyük istilik elektrik stansiyası olan Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasını hədəfə almaqla cəbhə zonasından 100 km-dən artıq uzaqlıqda yerləşən iri sənaye şəhəri Mingəçevirə raketlər atması bir daha sübut edir ki, terrorçu dövlət işğal etdiyi ərazilərin sahəsini genişləndirməyə cəhd edirdi. Mingəçevirə atılan raket Ordumuzun hərbi hava hücumundan müdafiə qüvvələri tərəfindən zərərsizləşdirildi. Gəncəyə atılan raket isə mülki əhali arasında qırğınlara səbəb oldu. Humanitar atəşkəsin müəyyən olunduğu vaxtdan dərhal sonra Azərbaycanın Ağdam və Tərtər rayonları da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən artilleriya atəşinə tutuldu, Ermənistan Azərbaycan Ordusunun işğaldan təmizlədiyi Cəbrayıl və Hadrut torpaqlarını yenidən işğal etmək üçün cəhd göstərdi. Azərbaycan Ordusu düşməni layiqli surətdə yerinə oturtdu.

44 günlük Vətən müharibəsində Gəncə şəhəri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən beş dəfə - oktyabrın 4-də, 5-də, 8-də, 11-də, 17-də, Bərdə şəhəri iki dəfə - oktyabrın 27-də və 28-də raket hücumlarına məruz qaldı, bombalandı. Ağdam, Bərdə, Füzuli, Beyləqan, Gəncə, Goranboy, Naftalan və Tərtər rayonlarının mütəmadi bombalanması nəticəsində 100 mülki şəxs öldürüldü və 416 nəfər yaralandı, 4186 ev, 135 çoxmərtəbəli yaşayış binası və 548 mülki obyekt dağıdıldı və ya zərər gördü.¹¹

Ermənistanın döyüş bölgəsindən kənar əraziləri, mülki əhalini atəşə tutması, mülki əhali arasında həlak olanların, yaralananların olması, kütləvi dağıntılıq insanları daha da qəzəbləndirir, hamı bir nəfər kimi ermənilərin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən qovulmasında canla-başla iştirak etmək istəyirdi. Azərbaycan Ordusuna və Ali Baş Komandana güvənən Azərbaycan xalqı heç bir təxribata uymadı və torpaqları Ermənistanın işğalından azad etmək üçün daha qətiyyətlə mübarizə apardı və Prezident İlham Əliyevin Ali Baş Komandanlığı ilə müzəffər Azərbaycan Ordusu Ermənistan silahlı qüvvələrini tez bir zamanda işğal etdiyi ərazilərdən qovdu.

Dünyada qadağan olunmuş silahlardan XXI əsrdə insanlığa qarşı istifadə edilən barbar, terrorçu Ermənistan dövləti dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilən heç bir beynəlxalq hüquq normasına məhəl qoymur, Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzə başladığı gündən etibarən uşaqları, qadınları, qocaları qətlə yetirməkdə davam edir və bütün bunlar dünya birliyi tərəfindən sükutla qarşılınır, cinayətkar, terrorçu Ermənistan hökuməti cəzasız qaldığı üçün daha da şirniklənir və daha çox cinayətlərə əl atırdı. BMT Təhlükəsizlik Şurası qəbul etdiyi 4 məlum qətnamədən çıxış edərək Ermənistanın bu barbar siyasətinə reaksiya göstərmədi və Azərbaycan Respublikası BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında qəbul etdiyi qətnamələri həyata keçirməyə məcbur oldu. BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində də göstərilir ki, Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq üçün lazımı tədbirləri görənə qədər BMT-yə üzv dövlət özünümüdafiə hüququndan istifadə edə bilər.

11 Ermənistanın Azərbaycana qarşı qanunsuz raket zərbələri. 28.01.2021. <https://www.hrw.org/az/news/2021/01/28/377321>

Ali Baş Komandanın Ermənistan tərəfindən işğal edilən torpaqlarımızın azad edilməsində qətiyyətli mövqeyi və müzəffər Azərbaycan Ordusunun işğal altında olan torpaqları, Cəbrayılı, Füzulini, Zəngilanı, Qubadlıyı, Hadrut qəsəbəsini, Suqovuşan qəsəbəsini, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsini bir-birinin ardınca azad etməsi və noyabrın 8-də Qarabağın ürəyi, Qafqazın incisi Şuşanın, noyabrın 9-da isə 71 kəndin, 1 qəsəbənin, 8 yüksəkliyin düşmənlərdən alınması mənfi terrorçu Ermənistanı hərbi kapitulyasiyaya məruz qoydu. Çünki Şuşa böyük siyasi, strateji əhəmiyyətə malik ərazidir. Həm də Şuşanın alınması terrorçu Ermənistana mənəvi zərbə vurdu. Şuşa Qarabağ deməkdir. Bu qələbələr düşməni məcbur etdi ki, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonları Azərbaycana siyasi yollarla qaytarılsın. Noyabrın 10-da Azərbaycan xalqı üçün tarixi bir gün oldu, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyuldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistanın Baş naziri müharibənin dayandırılması haqqında üçtərəfli bəyanat imzaladılar. Bəyanata əsasən 2020-ci il 10 noyabr tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olundu.¹² İşğal altında olan digər rayonlar – Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonları qan tökülmədən, siyasi yolla qaytarıldı. Rayonların qaytarılması Ali Baş Komandanın həmişə qeyd etdiyi kimi, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi ərazilərdən çıxarılması haqqında qrafikə əsasən qısa bir müddətdə oldu. 2020-ci il 15 noyabr tarixində Kəlbəcər rayonu, 20 noyabr tarixində Ağdam rayonu, 1 dekabr tarixində isə Laçın rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalı idi. Ağdam rayonu noyabrın 20-də azad edildi. Kəlbəcərin azad edilməsi isə Rusiyanın xahişi ilə 10 gün uzadıldı, noyabrın 25-də baş tutdu. Bu 10 gün ərzində Kəlbəcərdə olan ermənilər hər şeyi dağıtdılar, meşələri yandırdılar. 2020-ci il dekabrın 12-də ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşən İlham Əliyev bu barədə vurğuladı: *“Rusiya Prezidentinin müraciəti əsasında biz onlara Kəlbəcərin boşaldılması üçün əlavə 10 gün də vaxt verdik. Halbuki erməni quldurları və Ermənistan qoşunları Kəlbəcərdə etnik təmizləmə apararkən azərbaycanlılara heç bir gün də vaxt verməmiş və onları qətlə yetirmişdilər. Azərbaycanlılar oradan qovulmuş, aprel ayının əvvəli, havanın çox soyuq olduğu vaxtda 3500 metr yüksəklikdə olan dağlardan keçməyə məcbur edilmişlər. Onların bir çoxu oradaca donmuşdu. Biz isə onlara əlavə vaxt verdikdə onlar nə etdilər? Onlar özlərinin tikmədiyi evləri yandırmağa başladılar. Onlar hər şeyi dağıtmağa başladılar. Mənə bir neçə gün öncə verilmiş məlumata görə, onlar orada bütün su-elektrik stansiyalarını dağıdıblar. Onlar bizim meşələri yandırır və ağaclarımızı kəsiblər”*.¹³

Bəyanatda göstərilən tarixə qədər, yəni 1 dekabr tarixində Laçın rayonu qaytarıldı.

Bəyanatın 3-cü bəndinə əsasən Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilməli idi. Bu bəndə də əməl olundu. 4-cü bənddə isə göstərilir ki, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı

12 İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 10.11.2020. <https://president.az/articles/45924>

13 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.286-287.

kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilməlidir. Bu bəndin şərtlərinə hələ də əməl edilməmişdir. Erməni silahlı qüvvələri sülhməramlı kontingentin yerləşdiyi ərazidən hələ də çıxmamışdır. Halbuki Rusiyanın sülhməramlı kontingentinin yerləşdirilməsi erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel həyata keçirilməli idi. Eyni zamanda Rusiya Ermənistanı silahlandırmada davam edir, Ermənistanın həmin bölgəyə hərbi texnika gətirməsinə göz yumur. Azərbaycan ərazisinə erməni terrorçuları buraxılır. 4-cü bənddə həmçinin göstərilir ki, *"Rusiya sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı tərəflərdən hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır"*. Beləliklə, tərəflərdən biri narazılıq edərsə, Rusiya sülhməramlıları kontingentinin fəaliyyətinə xitam veriləcək. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il 14 avqust tarixində Türkiyənin CNN Türk televiziya kanalına müsahibəsi zamanı müxbirin *"Ermənistan xarici işlər naziri Laçın dəhlizindəki əsgərləri Qarabağa göndərir. Bu iddia doğrudurmu"* sualına Prezident bildirdi ki, *"Təəssüf ki, bu, belədir. Bizim müdafiə naziri bir neçə gün bundan əvvəl rəsmi açıqlama verdi ki, buna son qoyulsun və Rusiya sülhməramlılarının nəzarəti altında olan bölgələrə Ermənistandan silahlar və hərbiçilər göndərilə bilməz. Bu, 10 noyabr üçtərəfli bəyanatına ziddir. Təəssüf ki, bu, davam edir. Biz bir neçə dəfə şifahi qaydada öz iradlarımızı bildirmişdik, amma bunun nəticəsi olmadı, ona görə rəsmi qaydada biz bunu bildirdik"*. Müxbirin *"Qarabağla bağlı Rusiyadan gözlədikləriniz nədir"* sualına Prezident bildirdi ki, *"Rusiyadan gözlədiyimiz odur ki, üçtərəfli bəyanatın bütün müddəaları yerinə yetirilsin. Çünki bu üçtərəfli bəyanatı Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan rəhbərləri imzalamışlar. Onların böyük qismi həyata keçirilib. Amma bəzi məsələlər var ki, hələ açıqdır. Rusiya Azərbaycanın qonşusu, Ermənistanın yaxın müttəfiqi kimi bu bölgədə xüsusi rol oynayır. Bu, təbii. Ümid edirik ki, Rusiya bölgədə möhkəm sülh üçün addımlar atsın. Uzunmüddətli sülhü təmin etmək üçün addımlar atsın. Rusiya Ermənistanı silahlandırmasın... Erməni xalqı da barışıq bu vəziyyətlə. Ermənistan rəhbərliyi də məğlubiyəti ilə razılaşıb. Ermənistanda keçirilən son parlament seçkiləri bunu göstərdi. Tarixdə görünməmiş bir məsələdir ki, məğlub edilmiş rəhbərliyə xalq yenidən səs verir. Belə bir halda Ermənistanı silahlandırmaq heç bir məntiqə sığmır. Biz hələ ki, bunu müşahidə etmirik, amma bəzi açıqlamalar oldu. Bir neçə gün bundan əvvəl Rusiyanın müdafiə naziri Ermənistanın müdafiə naziri ilə görüşü zamanı söyləmişdir ki, Ermənistan Rusiya silahlarının göndərilməsi prosesi başlamışdır. Bu, çox narahatedici bir məsələdir. Bir də Ermənistanın yeni müdafiə naziri çox məsuliyyətsiz açıqlamalar verdi ki, əgər Azərbaycan tərəfi bir santimetr Ermənistan sərhədinə keçsə, o zaman onlar atəş açacaqlar. İkinci Qarabağ müharibəsi deyəsən hər kəs üçün dərs olmadı. Əgər belədirsə, biz dərsi yenidən verməyə hazırıq. Ona görə biz ümid edirik ki, Rusiya Ermənistanı silahlandırmayacaq. Çünki buna ehtiyac yoxdur... Nə qədər silah verilsə də, güclər nisbəti dəyişməyəcək"*.¹⁴ 6-cı bənddə göstərilir ki,

14 Prezident İlham Əliyevin "CNN Türk"ə müsahibəsi. 14.08.2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=5qRl-4Xxk7k>

Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 kilometr enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır. Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerdəyişməsi nəzərdə tutulur. Yeni dəhlizin parametrləri müəyyən olunduqdan sonra Laçın şəhərinin içindən keçən Laçın dəhlizi də Azərbaycana qaytarılacaq. Prezident İlham Əliyev xalqa müraciətində üçtərəfli bəyanatın 6-cı bəndini şərh edərkən bildirdi ki, *“mən hesab edirəm ki, biz bunu daha tez müddətdə edə bilirik”*.¹⁵ Bəyanatın ilkin versiyasında Azərbaycana təklif edilirdi ki, Laçın dəhlizinin eni 30 kilometr olsun. Prezident İlham Əliyev buna qəti etiraz etdi və bildirdi ki, Ermənistan tərəfinin bu iddiası tamamilə əsassızdır. Dəhliz çərçivəsində təhlükəsizlik tədbirlərini təmin etmək üçün bu qədər geniş dəhlizə ehtiyac yoxdur. Ondan sonra ikinci variantda Laçın dəhlizinin eni 10 kilometr nəzərdə tutulurdu. Buna da Prezident İlham Əliyev etiraz etdi və nəticədə 5 kilometr eni olan dəhliz haqqında razılıq əldə edildi.¹⁶ Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpa edilməsinə yönəldilən digər bənd 9-cu bənddir. 9-cu bəndə görə tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru yollarla birləşdirmə istiqamətində tarixi addım atıldı. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bu bəndin əlaqəsi olmadığı üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təkidi ilə bu bənd bəyanata salındı. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirir. Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Zəngəzur dəhlizi layihəsi təkcə Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat imkanlarının açılmasına deyil, bütövlükdə Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrinin, daha geniş mənada isə Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ilə Avropanın əlaqələndirilməsinə xidmət göstərəcək. Türkiyə və Azərbaycan arasında quru yolla əlaqə Naxçıvan vasitəsilə birbaşa olacaq. Rusiya ilə Ermənistan, İran, Türkiyə arasında dəmiryolu ilə əlaqə olacaq. İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşündə *“bu bəndin qəbul edilməsinin regionun gələcəkdəki fəaliyyəti ilə bağlı müzakirələr üçün yeni imkanlar yaratdığını”* bildirdi.¹⁷

15 Prezident İlham Əliyev Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək. 01.12.2020. <https://azertag.az>

16 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.190.

17 Yəne orada, s.289.

Bəyanata əsasən yeni nəzarət mexanizmi də tərtib edilir. Bəyanatın 5-ci bəndində yazılıb: *"Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır"*. Mərkəzdə Rusiya və Türkiyə hərbiçiləri fəaliyyət göstərəcək. Beləliklə, Türkiyənin rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəsə nəzarət etmək işində rol oynaması çox təqdirəlayiq haldır. Prezident İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşündə bunu qiymətləndirdiyini bildirdi: *"Fikrimcə bu, regional əməkdaşlığın çox yaxşı təzahürüdür. Həmçinin Türkiyə və Rusiya arasında çox məqbul əməkdaşlığın rəmzidir"*.¹⁸

2021-ci il iyunun 15-də Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Şuşaya səfəri və Prezident İlham Əliyev ilə birlikdə "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsi"ni imzalamaları türk dünyasında və regionda yeni eranın başlanğıcını qoydu. Bu sənədi imzalamaqla dövlətlər iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq etdilər. Bəyannaməyə əsasən, Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaqdır.¹⁹

2020-ci il 10 noyabr tarixli Bəyanatda humanitar məsələlərin, hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsinin həyata keçirilməsi, məcburi köçkünlər və qaçqınların Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara geri qayıtması məsələləri də nəzərdə tutulur.

Bəyanatın çox böyük mənası var. Bəyanatda Dağlıq Qarabağın statusu haqqında bir kəlmə də yoxdur. Bu isə Xalq-Ordu-Prezident birliyinin, Ali Baş Komandanın qətiyyətinin və Azərbaycan Ordusunun hərbi qələbəsinin nəticəsidir.

Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etməsi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı. İşğaldan azad edilmiş Ağdam şəhərinə 2020-ci il noyabrın 23-də səfər edən Prezident İlham Əliyev çıxışında vurğuladı ki, *"Biz beynəlxalq müstəvidə böyük işlər apardıq və mən öz çıxışlarımda xalqa bu barədə kifayət qədər məlumat verdim. Bu gün, müharibə başa çatdıqdan sonra və hətta müharibə dövründə bütün dünya, bütün Azərbaycan xalqı gördü ki, bunun nə qədər*

18 Yenə orada, s.294.

19 Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. 16.06.2021.

<https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni/>

böyük əhəmiyyəti var idi. Əgər biz münaqişənin həlli üçün lazımı hüquqi baza yaratmasaydıq, bu gün problemlərlə üzləşə bilərdik. Biz bütün beynəlxalq təşkilatlarda ədaləti, beynəlxalq hüququ tanıyan, əks etdirən qərar və qətnamələr qəbul etdirdik. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi 1993-cü ildə qəbul edilmişdir. Amma ondan sonra biz BMT Baş Assambleyasının qətnamələrini, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qətnamələrini, Qoşulmama Hərəkatının, Avropa Parlamentinin, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının qərar və qətnamələrini qəbul etdirərək münaqişənin həlli üçün çox möhkəm hüquqi baza yaratdıq. 2003-cü ildən bu günə qədər bütün bu lazımı addımlar atıldı və biz siyasi müstəvidə qələbə qazandıq. Eyni zamanda, iki il bundan əvvəl Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında paraflanmış ‘Tərəfdaşlıq prioritetləri’ sənədində də Azərbaycanın suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərimizin toxunulmazlığı haqqında açıq ifadələr vardır...’²⁰

2020-ci il dekabrın 10-da keçirilən Zəfər paradından sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan mətbuata bəyanatlarla çıxış edərkən Prezident İlham Əliyev vurğuladı: *“Biz sadəcə olaraq, 30 il ərzində beynəlxalq təşkilatlardan dəstək gözləyirdik, Minsk üçlüyündən dəstək gözləyirdik. Gözləyirdik ki, onların qəbul etdikləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirilsin. Ancaq bu olmadı. Sadəcə olaraq, nə hərəb, nə sülh vəziyyəti davam edirdi, status-kvo davam edirdi. Biz bu status – kvonu hərəb yolu ilə dəyişdirdik, düşməni torpaqlarımızdan çıxardıq, onlara çox böyük zərər vurduq, onların ordusunu məhv etdik, onların əsas ideoloji sütunlarını məhv etdik”*.²¹

İşğaldan azad edilmiş rayonların bərabər inkişafının təmin edilməsi məqsədilə 2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərman verdi. Fərman Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpə edildiyini bir daha göstərdi. Fərmanda deyilir: *“Zəngəzur dağ silsiləsi ilə əhatə olunan, Laçın və Kəlbəcərdən Naxçıvana qədər böyük bir ərazini tutan Zəngəzur yaylasının şərq hissəsində, Ermənistanla sərhəddə yerləşmiş və eyni coğrafi məkanda, tarixən birlikdə, habelə uzun illər 1861-ci ildə yaradılmış Zəngəzur qəzasının tərkibində olmaları və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni bağlılıqları Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının vahid iqtisadi rayonda birləşdirilməsini zəruri edir*.

Ağdam, Şuşa, Füzuli, Tərtər, Xocavənd, Xocalı rayonları və Xankəndi şəhəri, habelə Qarabağ bölgəsinə aid olan Ağcabədi və Bərdə rayonları da daxil olmaqla özünəməxsus zəngin tarixi-mədəni irsə, əsrarəngiz təbiətə malik qədim Qarabağ bölgəsinin bərpası və sürətli inkişafının təmin edilməsi üçün yeni Qarabağ iqtisadi rayonunun da yaradılması vacibdir”.²²

Beləliklə, “Dağlıq Qarabağ” ifadəsi tarixdə qaldı. Prezidentin Fərmanına əsasən Azərbaycanda 14 iqtisadi rayon, o cümlədən Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarını özündə birləşdirən Qarabağ iqtisadi rayonu, Cəbrayıl,

20 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.160.

21 Yenə orada, s.271.

22 Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07.07.2021. <https://president.az/articles/52389>

Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarını özündə birləşdirən Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu yaradıldı. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun olması o deməkdir ki, Qərbi Zəngəzur da vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli, prinsipial mövqeyi, rəşadətli Azərbaycan Ordusunun qələbələri, Azərbaycan Xalqı arasında birlik, bir amal uğrunda mübarizə, Türkiyə Respublikasının sonadək Azərbaycan Respublikasına siyasi və mənəvi dəstəyi nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edildi.

4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində quruculuq işləri

Qələbədən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən birinciləri azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, yaşayış şəraitinin yaradılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması, Ermənistanın Azərbaycanın iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə, təbii sərvətlərinə və s. vurduğu zərərin əvəzində təzminat verməsini, azərbaycanlıların soyqırımını barədə xüsusi tribunal yaradılmasını, günahkar olanların məsuliyyətə cəlb edilməsini, Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı götürdükleri əsir və girovlar barədə hüquqi məsələlərin qaydaya salınması üçün Beynəlxalq Məhkəmə Komissiyasının yaradılmasını tələb etməkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il dekabrın 1-də Laçın rayonunun işğaldan azad edilməsi münasibətilə Xalqa müraciətində Ermənistanın istismar etdiklərinə görə cavab verəcəyini vurğuladı: *"Ermənistan işğal edilmiş torpaqlarda ildə 90 min ton taxıl yığırdı. Ermənistanın işğal edilmiş bu torpaqlarla birlikdə ümumi taxıl istehsalı 190 min ton olub. Onun yarısını bizim torpaqlarımızdan götürürdü. Bu, torpaqlarımızın qanunsuz istismarıdır. Buna cavab verəcəklər, dəymiş ziyanı ödəyəcəklər"*.²³

Prezident Xalqa müraciətində bildirdi ki, işğaldan azad edilən ərazilər dünyanın gözəl bölgəsinə çevriləcək: *"Bütövlükdə azad edilmiş bölgələrin iqtisadi potensialı, kənd təsərrüfatı, turizm potensialı çox böyükdür. Biz bu potensialdan məharətlə istifadə edərək, Qarabağ bölgəsinə nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən gözəl bölgələrindən birinə çevirməliyik və əminəm ki, buna nail olacağıq"*.²⁴

Qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması üçün ilk növbədə yaşayış şəraiti təmin edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu barədə BMT-nin Asiya və Sakit okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyasının 77-ci sessiyasında videoformatda təqdim edilən çıxışında bildirdi: *"Hazırda qarşımızda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tamamilə dağıdılmış şəhər və kəndlərin, bütün mədəni və dini abidələrin bərpası kimi nəhəng vəzifə dayanır. Yenidənqurma prosesi çərçivəsində 'ağıllı şəhər', 'ağıllı kənd' və 'yaşıl enerji' konsepsiyalarından istifadə olunacaq"*.²⁵

23 Yenə orada, s.199-200.

24 Yenə orada, s.189-190.

25 Prezident İlham Əliyev: Zəngəzur dəhlizi Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirmək imkanı verəcək. 24.04.2021. <http://www.aztv.az/az/news/12655/prezident-ilham-eliyev-zengezur-dehlizi-azerbaycana-avrasiyanin-neqliyyat-ve-logistika-merkezi-kimi-movqeyini-guclendirmek-imkani-verecek>

Prezident ilk növbədə yolların tikilməsi üçün göstəriş verdi. Füzuli, Xocavənd, Xocalı və Şuşa rayonlarının 20-dən artıq yaşayış məntəqəsini əhatə edən, 2022-ci il ərzində tamamlanması nəzərdə tutulan Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun (Zəfər yolu) tikintisinə başlandı.²⁶ İlham Əliyev 2021-ci il fevralın 15-də Füzuli rayonunda uzunluğu 100 km olan, Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan MR arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin yaranmasına imkan verəcək Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xəttinin²⁷, martın 15-də başlanğıcını Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsindən götürməklə və Cəbrayıl rayonundan keçməklə Şükürbəyli kəndində Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yoluna birləşən, uzunluğu 43 kilometr olan, Xocavənd, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisindən keçən, Hadrut qəsəbəsi və Cəbrayıl şəhəri də daxil olmaqla, 20-yə yaxın yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun²⁸, uzunluğu 13 kilometr olub, başlanğıcını Zəfər yolundan götürən, Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yoluna birləşən Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun²⁹, aprelın 26-da uzunluğu 24 kilometr olan Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun³⁰, mayın 28-də uzunluğu 44.5 kilometr olan, Bərdə və Ağdam şəhərləri də daxil olmaqla, 20-dən artıq yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun³¹ təməlini qoydu.

Fevralın 15-də Laçın rayonunda Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə Qubadlı rayonunun Xanlıq kəndini, Laçın rayonunun cənub hissəsini və ərazidə yerləşən digər infrastruktur layihələrini elektrik enerjisi ilə təmin edəcək Həkəri çayı üzərində yerləşən 8 meqavat gücündə Güləbird Su Elektrik Stansiyası işə salındı.³²

Aprelın 26-da Zəngilanın 1-ci, 2-ci, 3-cü Ağalı kəndlərini əhatə edən birinci “Ağıllı kənd” pilot layihəsinin Zəngilan rayonunda təməli qoyuldu. “Ağıllı” təsərrüfatlar kəndlərdə meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları istehsalını artırmağa, emal prosesini müasir tələblərə uyğun qurmağa imkan verəcək.³³ Aprelın 27-də Zəngilanda, Füzulidən sonra, ikinci Beynəlxalq Hava Limanının təməli qoyuldu. Üçüncü Beynəlxalq Hava Limanının Laçında tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət başçısı çıxış edərək bildirdi: “...*Füzuli, Zəngilan və ondan sonra Laçın*

26 Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu” sentyabr ayınadək istifadəyə veriləcək. 19.01.2012. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/Susaya-ckiln-Zfr-yolu-sentyabr-ayinadk-istifady-verilek-625165>

27 Horadiz-Ağbənd dəmir yolu ölkənin əsas hissəsi ilə Naxçıvan arasında birbaşa əlaqənin yaranmasına böyük töhfə verəcək. 15.02.2021. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolu_olkenin_esas_hissesi_ile_Naxchivan_arasinda_birbasa_elaqenin_yaranmasına_boyuk_tohfe_verecek-1712879

28 Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun tikintisi davam edir. 09.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Hadrut-Cbrayil-Sukurbyli-yeni-avtomobil-yolunun-tikintisi-davam-edir-637400>

29 Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli və Xocavənd rayonlarında olublar. 16.03.2021. https://apa.az/az/xeber/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-Fuzuli-Hadrut-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-633997

30 Prezident İlham Əliyev Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Prezident-Ilham-Əliyev-Zngilan-Horadiz-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-640382>

31 Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

32 Laçında Güləbird Su Elektrik Stansiyası açıldı. 07.03.2021- 02.06.2021. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2021/03/07/lacinda-gul-bird-su-elektrik-stansiyasi-acildi-1596442>

33 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Zəngilan rayonunda olub. 04.26. 2021. <http://www.zengilan-ih.gov.az/news/595.html>

rayonunda inşa ediləcək üçüncü beynəlxalq hava limanı bütün Qarabağ və Şərqi Zəngəzur zonasını Zəngilan daxil olmaq şərtilə əhatə edəcək. Buradan dəmir yolu, avtomobil yolu keçəcək, Naxçıvana yol açılacaq...".³⁴

Azərbaycanın tarixi-mədəni, ictimai-siyasi həyatının mühüm mərkəzlərindən biri olan Şuşa şəhəri Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 7 may tarixli sərəncamı ilə tarixi görkəminin bərpası, əvvəlki şöhrətinin özünə qaytarılması və ənənəvi dolğun mədəni həyatına qovuşması, eləcə də Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin mədəniyyətinin, memarlıq və şəhərsalma sənətinin parlaq incisi kimi beynəlxalq aləmdə təbliği məqsədilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edildi.³⁵ Şəhərdə 110/35/10 kilovoltluq "Şuşa" yarımstansiyası və "Xarı Bülbül" oteli tikilmişdir. Çörək zavodu fəaliyyət göstərir. Aşağı Gövhərağa və Yuxarı Gövhərağa məscidlərinin, Natəvan bulağı (Xan qızı bulağı), Natəvan sarayı, Bülbülün ev muzeyi, M.P.Vaqifin muzey-məqbərə kompleksi, Pənahəli xanın sarayı, Karvansaray kompleksi, Dövlət Rəsm Qalereyasının binası, "Qarabağ" oteli, Xalça Muzeyi, Park Otelinin binası, Yaradıcılıq Mərkəzinin binasının təmiri və bərpası həyata keçirilir. Qələbə günü 8 Noyabr Zəfər günü ilə bağlı olaraq İlham Əliyevin təklifi ilə Şuşanın yuxarı hissəsində 8 rəqəmi formasında tikilməsi nəzərdə tutulan məscidin³⁶ və 1 saylı tam orta məktəbin³⁷ təməli qoyuldu.

Ağdam rayonunun möhtəşəm baş planı hazırlanmışdır. Prezident İlham Əliyev Ağdamın ağ daşlarından istifadə etməklə beşmərtəbəli Ağ evin, Ağdam Sənaye Parkının, 960 şagird yerlik, 18 sinif otağı, 37 fənn kabinetli, kimya, fizika, biologiya laboratoriyaları, təhsil üçün hər cür şəraiti, bütün texniki imkanları olacaq üçmərtəbəli məktəbin təməlini qoydu.³⁸

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işləri gedir, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin təmsil edildiyi "Xarıbülbül Festivalı"nın məhz Şuşada keçirilməsi düşməni məğlubiyyətindən də çox sarsıtdı.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsini imzalaması Türk dünyasında yeni eranın başlanğıcı oldu.

2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərmanına əsasən Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının yaradılması Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edildiyini və "Dağlıq Qarabağ" ifadəsinin tarixdə qaldığını bir daha təsdiq etdi.

34 Prezident Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://report.az/qarabag/prezident-zengilanda-beynelxalq-hava-limaninin-temelini-qoyub/>

35 Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/13568>

36 Prezident İlham Əliyev Şuşada yeni məscidin təməlini qoyub. 12.05.2012. <https://mehriban-aliyeva.az/news/node/848578>

37 Şuşada 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməli qoyuldu. 12.05.2021. <https://ordu.az/az/news/190085/susada-1-sayli-umumtehsil-mektebinin-temeli-qoyuldu>

38 Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

Nəticə

Münaqişənin başladığı ilk vaxtlardan Azərbaycan Respublikası diplomatik həll yoluna üstünlük verdi və BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət etdi. BMT Təhlükəsizlik Şurası “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” 4 qətnamə qəbul etdi. Lakin qətnamələrin heç biri həyata keçirilmədi. Ermənistan isə Azərbaycan ərazilərinin hesabına öz ərazisini genişləndirməyə növbəti cəhdlər etdi. Azərbaycan Respublikası Ermənistandan beynəlxalq hüquq normalarına riayət edərək işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərini tərk etməsini tələb etdi. Ermənistan isə təcavüzkar siyasətini, terror siyasətini davam etdirdi. 2020-ci il BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında çıxışında Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın təcavüzkar siyasəti, yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandıрмаğa çağırışlarına BMT Təhlükəsizlik Şurası və bu işdə məsul olan həmsədr dövlətlər, həm də Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu daimi üzvlərindən olan – ABŞ, Rusiya, Fransa heç bir reaksiya vermədilər. Belə vəziyyətdə Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Halbuki Baş Məclisin 1974-cü il 3314 sayılı “Təcavüzün müəyyən edilməsi barədə” qətnaməsində təcavüzü müəyyən edən bütün aktların Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı həyata keçirilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirməyə və ona qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə əsas verirdi. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Mühərribə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etdirməsi, mühərribə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah etməsi, Türkiyə Respublikasının siyasi və mənəvi dəstəyi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı. Azərbaycan Ordusunun işğal altında olan torpaqları, Cəbrayılı, Füzulini, Zəngilani, Qubadlı, Hadrut qəsəbəsini, Suqovuşan qəsəbəsini, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsini bir-birinin ardınca azad etməsi və noyabrın 8-də Şuşanın, noyabrın 9-da isə 71 kəndin, 1 qəsəbənin, 8 yüksəkliyin düşmənlərdən alınması mənfur terrorçu Ermənistanı hərbi kapitulyasiyaya məruz qoydu. Noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistanın Baş naziri mühərribənin dayandırılması haqqında üçtərəfli bəyanat imzaladılar. İşğal altında olan digər rayonlar – Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonları siyasi yolla qaytarıldı. Lakin Bəyanatın bəzi maddələri hələ də həyata keçirilməmişdir. Belə ki, Bəyanatın 4-cü bəndində göstərilir ki, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilməlidir. Lakin Ermənistan silahlı qüvvələri sülhməramlı kontingentin yerləşdiyi ərazidən hələ də çıxmamışdır. Ermənilər terror fəaliyyətlərini davam etdirməyə cəhdlər göstərsələr də, Azərbaycan Ordusunun əsgərləri onları susdururlar. Bəyanatın 5-ci bəndinə əsasən Rusiya və Türkiyə hərbiçilərindən ibarət atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz ya-

radılması Türkiyənin rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəsə nəzarət etmək işində rol oynaması nöqteyi-nəzərindən çox təqdirəlayiq haldır. 9-cu bəndə əsasən Zəngəzur dəhlizi layihəsi həyata keçirilməlidir. Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat imkanlarının açılmasına, bütövlükdə Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrinin, daha geniş mənada isə Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ilə Avropanın əlaqələndirilməsinə xidmət göstərəcək Zəngəzur dəhlizinin açılması üçün tədbirlər görülür.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsini imzalaması Türk dünyasında yeni eranın başlanğıcı oldu. Bəyannaməyə əsasən, Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər.

2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərmanına əsasən Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının yaradılması Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edildiyini və "Dağlıq Qarabağ" ifadəsinin tarixdə qaldığını bir daha təsdiq etdi. Hazırda işğaldan azad edilmiş rayonlarda quruculuq işləri gedir. Yenidənqurma prosesi çərçivəsində "ağıllı şəhər", "ağıllı kənd" və "yaşıl enerji" konsepsiyalarından geniş istifadə edilir. Prezident ilk növbədə yolların tikilməsi üçün göstəriş vermişdir. Füzulidə Beynəlxalq Hava Limanı açıldı, Zəngilanda və Laçında Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi gedir.

Bununla belə, qarşıda bir çox məsələlər həllini gözləyir. İlk növbədə, Bəyanatın bəndinə uyğun olaraq erməni silahlı qüvvələri bölgədən çıxarılmalıdır. Qələbədən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən birinciləri azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, yaşayış şəraitinin yaradılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması, Ermənistanın Azərbaycanın iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə, təbii sərvətlərinə və s. vurduğu zərərin əvəzində təzminat verməsini, azərbaycanlıların soyqırımını barədə xüsusi tribunal yaradılmasını, günahkar olanların məsuliyyətə cəlb edilməsini, Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı götürdükləri əsir və girovlar barədə hüquqi məsələlərin qaydaya salınması üçün Beynəlxalq Məhkəmə Komissiyasının yaradılmasını tələb etməkdir. Qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması üçün ilk növbədə yaşayış şəraiti təmin edilməlidir. Bunun üçün ərazilərin minalardan təmizlənməsi vacibdir. Həmişə Azərbaycanın yanında olan qardaş Türkiyə Respublikası bu işdə də Azərbaycana dəstək verir. Lakin Ermənistanın mina xəritəsini verməməsi bu işləri ləngidir və insan itgisinə səbəb olur. Sülhməramlılarını bölgəyə göndərən Rusiya isə Ermənistandan düzgün mina xəritəsinin alınması məsələsində ciddi mövqe tutmur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Qaynaqlar//Kaynakça//References

Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 105-ci kitab, Bakı: Azərənşr, 2020.

Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 106-cı kitab, Bakı: Azərənşr, 2021.

Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 108-ci kitab, Bakı: Azərənşr, 2021.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı qanunsuz raket zərbələri. 28.01.2021. <https://www.hrw.org/az/news/2021/01/28/377321>

İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 10.11.2020. <https://president.az/articles/45924>

Prezident İlham Əliyevin “CNN Türk”ə müsahibəsi. 14.08.2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=5qRI-4Xxk7k>

Prezident İlham Əliyev Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək. 01.12.2020. <https://azertag.az>

Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. 16.06.2021. <https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni/>
Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07.07.2021. <https://president.az/articles/52389>

Prezident İlham Əliyev: Zəngəzur dəhlizi Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirmək imkanı verəcək. 24.04.2021. <http://www.aztv.az/az/news/12655/prezident-ilham-eliyev-zengezur-dehlizi-azerbaycana-avrasiyanin-neqliyyat-ve-logistika-merkezi-kimi-movqeyini-guclendirmek-imkani-verecek>

Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu” sentyabr ayınadək istifadəyə veriləcək. 19.01.2012. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/Susaya-ckiln-Zfir-yolu-sentyabr-ayinadk-istifady-verilck-625165>

Horadiz-Ağbənd dəmir yolu ölkənin əsas hissəsi ilə Naxçıvan arasında birbaşa əlaqənin yaranmasına böyük töhfə verəcək. 15.02.2021. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolu_olkenin_esas_hissesi_ile_Naxchivan_arasinda_birbasa_elaqenin_yaranmasina_boyuk_tohfe_verecek-1712879

Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun tikintisi davam edir. 09.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Hadrut-Cbrayil-Sukurbyli-yeni-avtomobil-yolunun-tikintisi-davam-edir-637400>

Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli və Xocavənd rayonlarında olublar. 16.03.2021. https://apa.az/az/xeber/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-Fuzuli-Hadrut-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-633997

Prezident İlham Əliyev Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Prezident-Ilham-Əliyev-Zngilan-Horadiz-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-640382>

Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

- Laçında Güləbird Su Elektrik Stansiyası açıldı. 07.03.2021- 02.06.2021. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2021/03/07/lacinda-gul-bird-su-elektrik-stansiyasi-acildi-1596442>
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Zəngilan rayonunda olub. 04.26. 2021. <http://www.zengilan-ih.gov.az/news/595.html>
- Prezident Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının təməlin qoyub. 27.04.2021. <https://report.az/qarabag/prezident-zengilanda-beynalexalq-hava-limaninin-temelini-qoyub/>
- Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/13568>
- Prezident İlham Əliyev Şuşada yeni məscidin təməlini qoyub. 12.05.2012. <https://mehrigan-aliyeva.az/news/node/848578>
- Şuşada 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməli qoyuldu. 12.05.2021. <https://ordu.az/az/news/190085/susada-1-sayli-umumtehsil-mektebinin-temeli-qoyuldu>
- Dadashova Ramila. The Factors Which Give Ground for the United Nations Security Council to Determine Armenia as an Aggressor State. *Review of Armenian Studies*. A Biannual Journal of History, Politics, and International Relations. Ankara, №35, 2017, p.91-118.
- Резолюция 822 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 30 апреля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 853 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 29 июля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 874 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 14 октября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 884 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 12 ноября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian